

УДК: 262.5

О. М. Шенетяк,

кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

БОГОСЛОВСЬКІ НОВАТОРСТВА ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ

У статті викладені зміни у житті та богослов'ї католицької церкви, початок яких поклав скликаний папою Іваном ХХІІІ у 1962 р. Другий Ватиканський собор, проаналізовані пастирські, місійні, екуменічні та літургійні віяння в церкві, впливи собору на відносини католиків з некатолицькими конфесіями та нехристиянськими релігіями.

Ключові слова: Другий Ватиканський собор, католицька церква, богослов'я, Папа Іван ХХІІІ, документи церкви

БОГОСЛОВСКИЕ НОВАТОРСТВА ВТОРОГО ВАТИКАНСКОГО СОБОРА

В статье излагаются изменения в жизни и богословии католической церкви, начало которых положил созван папой Иоанном ХХІІІ в 1962 г. Второй Ватиканский собор, проанализированы пастырские, миссионерские, экуменические и литургические веяния в Церкви, влияния Собора на отношения католиков с некатолическими конфессиями и нехристианскими религиями.

Ключевые слова: Второй Ватиканский собор, католическая церковь, богословие, папа Иоанн ХХІІІ, документы церкви

THEOLOGICAL INNOVATIONS OF THE SECOND VATICAN COUNCIL

In the article changes in the life and theology of the Catholic Church are presented which were initiated by the Second Vatican Council convoked by Pope John ХХІІІ in 1962; pastoral, missionary, ecumenical and liturgical tendencies in the Church, impact of the Council on the relationship of Catholics with non-Catholic denominations and non-Christian religions are analyzed.

Keywords: Second Vatican Council, Catholic Church, Theology, Pope John ХХІІІ, Documents of the Church.

Основним завданням Церкви, залишеним їй її засновником Ісусом Христом, є проповідь Євангелія усім народам, заради спасіння Божого творіння. У проповіді Церкви виділяються два основні моменти: керигма, тобто віровчительний зміст, отриманий церквою від Христа та переданий крізь покоління богословською традицією, і форма, в яку проповідник обрамлює Слово Боже з метою тлумачення його в категоріях, доступних адресату. Якщо керигма залишається незмінною, оскільки вона виражає основи віри церкви, встановлені самим Богом, то форма вираження породжується світом, сотвореним людиною, тобто культурою і світоглядною системою, формуванням яких людина продовжує креативну діяльність Бога. Зі зміною світоглядних, філософських, культурних і ментальних основ змінюються також форми вираження Слова Божого. Тому церква повинна виголошувати керигму в доступних людині формах.

Саме ці аспекти визначають розвиток богословської думки протягом двохтисячолітньої історії християнства. Відкликом церкви і богослов'я на світоглядно-культурні метаморфози ХХ ст. став Другий Ватиканський собор, який змінив не тільки погляди католицької церкви на її місію у світі, а став переломним моментом самовизначеності всього християнського світу. Собор розпочав новий етап в житті церкви, він відкрив нові обрії богословській думці та міжконфесійному і міжрелігійному діалогу. Другий Ватиканський собор став предметом вивчення численних науковців і відобразився в багатьох наукових працях. Проте допоки християнський світ житиме під знаком цього собору дослідження його ролі не втратить своєї актуальності.

В ході нашого дослідження ми звертатимемося в основному до документів собору, серед яких чотири Конституції (Догматична Конституція про Церкву «*Lumen Gentium*»), Догматична Конституція про Божественне Одкровення «*Verbum Dei*»), Пастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «*Gaudium et Spes*» і Конституція про Священну Літургію «*Sacrosanctum Concilium*»), дев'ять декретів (Декрет про місіонерську діяльність Церкви «*Ad Gentes*»), Декрет про Східні Католицькі Церкви «*Orientalium Ecclesiarum*»), Декрет про пастирське служіння єпископів у Церкві «*Christus Dominus*»), Декрет про служіння і життя пресвітерів «*Presbyterorum Ordinis*»), Декрет про єкуменізм «*Unitatis Redintegration*»), Декрет про оновлення чернечого життя в сучасних умовах «*Perfectae Caritatis*»), Декрет про підготовку до священства «*Optatam Totius*»), Декрет про засоби масової комунікації «*Inter Mirifica*») Декрет про апостольство мирян «*Apostolicam Actuositatem*») і три декларації (Декларація про релігійну свободу «*Dignitatis Hu-*

manae», Декларація про християнське виховання «Gravissimum Educationis», Декларація про ставлення Церкви до нехристиянських релігій «Nostra Aetate»).

Перед цим дослідженням ставиться ціль розкрити новаторські погляди Католицької Церкви на богословські та еклезіальні проблеми, проаналізувати роль і значення Собору як богословського, культурного, світоглядного і суспільного феномену.

Другий Ватиканський собор тривав у 1962–1965 рр. Скликав собор папа Іван XXIII (Анджело Джузеппе Ронкаллі). Понтифікат цього папи став переломним у житті католицької церкви. Ставши 261-им єпископом Риму внаслідок вибору кардиналів на конклаві 1958 р., 77-літній архієрей не викликав в оточення надії на кардинальні реформаційні кроки. Проте цей Папа не тільки поклав кінець тривалій «Доби Піїв» (1775–1958), яка відзначалася консервативністю та неопступливістю. Католицька консервативність була виправданою в часи до Івана XXIII. Завдяки їй Церква зуміла вберегтися від проникнень просвітницького раціоналізму та модернізму. Але середина ХХ століття вимагала нових підходів до проповіді християнського віровчення. Новий Папа зумів відчутти новий дух часу та покласти край старим підходам.

Небезпеки, які чигали на християнство у XVIII та XIX ст., залишилися в минулому. Просвітницькі ідеї, проникнувши у протестантизм та, сформувавши ліберальні богословські течії, змінили його обличчя і вихолостили з нього необхідну для будь-якої релігії містичність. Після К. Барта богословський лібералізм перетворився у перегорнуту сторінку навіть для найпрогресивніших протестантів. Католики відчували, що тепер вони можуть вільно відкриватися світові та не остерігатися проникнення у релігійну віру і духовність надмірного і невинправданого розумування. Саме це дало можливість папі Івану XXIII розпочати богословську дискусію про наболілі для Церкви питання. Собор став вихідною точкою цієї дискусії. Надто ейфорійними видаються спроби хронологічно редукувати католицький *aggiornamento* до часових рамок Собору. Він став початком тривалого процесу, який триває й досі.

Протягом кількох десятиліть, що передували ініціативі папи Івана XXIII про скликання собору, в католицькому богослов'ї почали формуватися нові віяння, які проявилися передовсім у французькій *Nouvelle Théologie*, презентованій передовсім Анрі де Любаком та Івом Конгаром. В німецькомовному середовищі зростало невдоволення застарілими схоластичними ідеями в богослов'ї та релігійній

філософії, а також тридентійськими еклезіологічними принципами. Все більше богословів усвідомлювали необхідність реформ. Однак існувала й потужна консервативна течія, яка прагнула зберегти старі звичаї та у всьому новому вбачала небезпечний модернізм. собор дав можливість висловитися всім. До Ватикану прибули єпископи з усіх континентів та богослови всіх напрямків. Важливу роль в ході собору відіграли богословські консультанти. Лишень з німецькомовних країн Папа запросив для виконання місії консультантів Карла Ранера, Йозефа Альйоїса Ратцінгера (пізніший папа Венедикт XVI), Ганса Кюнга та інших. Це дало прогресивній богословській еліті можливість висловитися перед усім загалом церкви. Окрім католицьких консультантів, були присутні також протестантські та православні спостерігачі. Присутність на соборі дала їм можливість почути католиків і самим промовити до них.

Папа Іван XXIII мріяв, щоби собор став передовсім пастирським. Так і сталося. Отці собору відносно небагато уваги звертали на догматичні дискусії, повністю відмовилися від полеміки з некатоліками. Їхня увага була присвячена в основному пастирським та екуменічним питанням. Серед документів собору пастирська скерованість особливо помітна. Отці Собору в Догматичній Конституції про церкву «*Lumen Gentium*» [5] звернули увагу на головну місію церкви – бути матір'ю для Божого люду, яка опікується його духовним життям. Для сповнення місії пастирювання необхідно керуватися Святим Письмом, в якому сам Бог відкрив себе через всю історію спасіння, пророків і святих, а врешті через власне вочленення. Собор підкреслив роль Біблії у християнській проповіді в Догматичній Конституції про Божественне Одкровення «*Verbum Dei*» [4]. Ціллю Конституції є наголосити на необхідності біблійної традиції в церкві. Від часу Реформації Святе Письмо займало щоразу менше місця в духовному житті католиків. Якщо протестанти, опираючись на лютерівському принципі «*sola scriptura*» ставили Біблію в центрі життя церковної спільноти та індивідуального духовного життя кожної людини, то католики, опираючись протестантським звичаям, звертали більшу увагу на богословську і літургічну традицію церкви. Собор дав поштовх для глибокого вивчення Біблії і піднесення її ролі в католицькій духовності.

Собор звернув увагу на нові обставини проповіді. Світ змінився, і у XX ст. проповідник опинився в абсолютно іншій ситуації, ніж середньовічні проповідники, перед ним постали нові проблеми, які не були актуальними в попередні епохи. Отці собору добре розуміли, що церква повинна адекватно відреагувати на ті зміни у світі і людсько-

му суспільстві. Пастирська Конституція про церкву в сучасному світі «*Gaudium et Spes*» [8] була присвячена тим змінам, які відбулися у світі і які повинні спричинити метаморфозу засобів проповідництва. Цей документ поклав початок відкритості Церкви до світу, пошуків шляхів взаєморозуміння та співпраці.

Поворот церкви до пастирської цілі виразився у зміні розуміння ролі духовенства. Собор підкреслював, що єпископ та священник є духовними батьками Божого народу. Адміністрування, керування, різносторонній провід, і навіть харитативна діяльність духовенства, повинні впливати з пастирського налаштування. Цьому питанню були присвячені два документи цобору, а саме Декрет про пастирське служіння єпископів у церкві «*Christus Dominus*» та Декрет про служіння і життя пресвітерів «*Presbyterorum Ordinis*» [3]. Пастирським налаштуванням продиктовані зміни у формації духовенства, впроваджені Декретом про підготовку до священства «*Optatum Totius*».

Важливою рисою собору було проголошення ним відкритості католицької церкви до інших церков і релігій. Цей собор став першим в історії католицької церкви, який не проголосив жодної анафемі та жодного осуду антикатолицьких та некатолицьких рухів і поглядів. Ця риса дала підстави визначити собор як екуменічний та покласти початок екуменічності католицької церкви. Новий дух у ставленні до некатолицьких конфесій учасники собору виклали у Декреті про Східні католицькі церкви «*Orientalium Ecclesiarum*» та Декреті про екуменізм «*Unitatis Redintegration*» [2].

У міжцерковному діалозі собор визначив нове ставлення католицької церкви до інших церков і церковних спільнот. Оскільки різні християнські деномінації з точки зору богословської традиції знаходяться на різній відстані від католицизму, собор визначив різні позиції по відношенню до некатолицьких конфесій. Найближчими до католицької собор назвав православні церкви. Між католиками і православними немає догматичних відмінностей, вони спільно визнають сім Святих Тайн, опираються на одні і ті самі джерела віри. Деякі іншими є відношення між католиками і протестантами. Безперечно, протестанти не становлять однорідного явища. Серед них існують суттєві богословські відмінності. Найближчими до католиків з богословського огляду є англікани. Однак католиків і протестантів на загал об'єднує віра в одного Бога і визнання основ віри, які викладені в нормативному для всіх християн Нікейсько-Константинопольському Символі віри, а також визнання основоположних Нікейського тринітарного і Халкедонського христологічного догматів.

Отці собору вперше в історії католицької церкви почали називати інші християнські конфесії церквами і церковними спільнотами. Використати термін «церковна спільнота» запропонував Кардинал Франц Кьоніг, зауваживши, що не всі християнські релігійні організації називають себе церквами. В Конституції про церкву собор визначив, що церква Христова присутня в різних християнських спільнотах в різній мірі. Отці собору дотримувалися думки, що повнота церковної комунії знаходиться тільки в католицькій церкві. Однак й інші християнські спільноти містять в собі присутність церкви Христової в тій мірі, в якій вони наближені до істинного християнського передання. Основуючись саме на цих міркуваннях, Отці собору використали в тексті Конституції не термін «est» (є), а «subsistit in» (здійснюється в, присутня в) [5, с. 84]. Учасники собору наголошували: «Ті, що вірять у Христа та правильно прийняли хрещення, існують в певній, хоч і не досконалій, спільноті з Католицькою Церквою» [2, с. 191].

Декларація про ставлення церкви до нехристиянських релігій «Nostra Aetate» стала ключовим документом собору, який визначав ставлення католиків до інших релігій. Церква почала шукати шляхів порозуміння не тільки з іншими християнськими конфесіями, а також з нехристиянами. Після собору почалися тісні і жваві діалоги між католиками та юдеями, мусульманами, буддистами та представниками інших релігій. Християни визнали, що й в інших релігіях є добрі аспекти, які допомагають пізнати істинного Бога. Ці добрі аспекти можуть стати фундаментом для плідного діалогу та спільної побудови гуманного суспільства.

Собор змінив внутрішні структурні відносини у церкві. До середини ХХ ст. загальноприйнятою була модель, в якій главою церкви є Христос, папа Римський вважався вікарієм Христа, а єпископи – вікаріями папи. На практиці ця модель відображалася у домінуванні вертикального спілкування. Єпископи підтримували контакт з папою за посередництвом примасів (папських представників у різних державах) і нунціїв (папських дипломатів і послів). Спілкування єпископів між собою зводилося до мінімуму, оскільки колегія єпископів не мала компетенції вирішення актуальних проблем. Собор значно розширив права і можливості колегії єпископів. Звертаючи увагу на те, що Церква на різних материках і навіть в різних країнах переживає відмінні труднощі, зустрічається з різними культурними та ментальними особливостями, повинна реагувати на різні політичні і суспільні процеси, собор визнав, що значно ефективнішим буде координування діяльності церкви на місцях.

З цією ціллю були створені Конференції католицьких єпископів, які об'єднують римо-католицьких ієрархів однієї країни (напр., Німеччини, Італії, України) або культурно-суспільного простору (напр., Північна єпископська Конференція, яка об'єднує єпископів Норвегії, Швеції, Фінляндії, Данії та Ісландії). Голову єпископської конференції обирають єпископи з-поміж себе на визначений проміжок часу і ним може стати будь-який єпископ. До прикладу, примасом в дособоровий період ставав митрополит найбільшої митрополії в державі і призначався папою довічно разом з інтронізацією. Створення єпископських конференцій, як постійнодіючих органів координування життя і діяльності церкви, створило платформу для спілкування єпископів між собою, а також дало можливість впровадження нових програм з урахуванням національних, культурних і релігійно-традиційних особливостей місцевих церков.

Після собору роль папи в колегії єпископів почали порівнювати до ролі Апостола Петра серед апостолів, оскільки, як висловився богословський експерт собору К. Ранер, «єпископат є наступником колегії апостолів» [9, с. 348]. Собор наголосив, що «Римський Понтифік силою свого уряду, тобто намісника Христового та Пастиря всієї Церкви, має щодо Церкви повну, найвищу і загальну владу, яку завсіди свобідно може виконувати» [5, с. 105]. Однак цю владу він посідає як «перший серед рівних», а не як «вищий серед підданих».

Другий Ватиканський собор став переломним періодом в історії католицької церкви. Він поклав початок внутрішніх змін католицизму, які отримали назву «aggiornamento» (оновлення). До собору церква жила за принципом *Semper Idem* (постійно той самий), який сформувався у христології, а в еклезіології може підкреслювати незмінність і сталість церкви. Після собору католицьку церкву все частіше характеризували терміном «*Ecclesia Semper Reformanda*» (Церква, яка постійно змінюється), а офіційні документи собору закликають її до «постійного оновлювання» [2, с. 196], «внутрішньої обнови Церкви» [3, с. 477], «безперестанку оновлюючи себе і очищуючи» [8, с. 520], позаяк вона «під діянням Святого Духа не перестає себе постійно оновляти, доки через хрест не дійде до світла, що не заходить ніколи» [5, с. 88]. Початок «aggiornamento» поклав Декрет «*Unitatis redintegratio*». «Цей документ вніс принципову зміну в католицьке трактування єдності християн, оскільки засвідчив відхід від традиційного акценту на «звернення, заклик» і висловився за партнерський діалог у дусі аджорнаменто» [6, с. 296].

Виразником відкритості католицької церкви та її пастирського налаштування, проголошеного Другим Ватиканським собором стала реформа римо-католицької літургії, початок якої поклала Конституція про Священну Літургію «Sacrosanctum Concilium». Нововведення в літургію відобразили зріст ролі мирян у церкві. Основною зміною в літургійному житті став заклик собору до перекладу літургії на національні мови. Богослужіння національними мовами подекуди зустрічалися й до собору. Однак такі явища були рідкісними. Після собору рідкістю стала літургія латинською мовою. В літургії збільшилися читання Святого Письма, важливе місце зайняла проповідь. Собор підкреслив, що «серед головних обов'язків єпископа на першому місці стоїть проповідь Євангелія» [5, с. 111]. В архітектурі храму з'явився новий елемент – «народний престол». Якщо досі літургія відправлялася при головному престолі, який дотикався абсиди, а священик стояв повернутим до престолу, то тепер священик на месі стоїть повернутим до людей. Щоби це стало можливим, престол перенесли від абсиди ближче до нави. Така зміна дозволила підкреслити спільнотний характер церкви.

Особливо важливою зміною в літургійних практиках римо-католиків стало причастя під двома видами. До собору миряни причащалися тільки гостіями, тобто приймали Євхаристію тільки під видом Крові Христової. Собор дозволив мирянам на святкових та урочистих Літургіях причащатися під двома видами Тіла і Крові Христа. Цей звичай настільки популяризувався, що став загальноприйнятим на всіх римо-католицьких літургіях.

Підсумовуючи короткий аналіз ролі та значення змін у житті і богослов'ї католицької церкви, введених Другим Ватиканським собором, необхідно зазначити, що ці зміни скеровані до відкритості церкви у всіх напрямках. Відкритість до світу виразилася у наголосі на місійність та пастирське призначення церкви, які повинні проявитися у всіх аспектах церковного життя. Відкритість до інших християнських конфесій виразилася в початку діалогу з православ'ям та протестантизмом. Католики побачили в інших християнах братів і сестер, які, хай навіть відмінним шляхом, проте шукають Христа і спасіння. Таке налаштування дозволило католикам розпочати діалог з іншими конфесіями та ввести католицьку церкву в екуменічний діалог, покласти початок ряду екуменічних зустрічей і сконцентруватися на пошуку об'єднуючого чинника, замість того, щоби шукати відмінностей і протиріч. Відкритість до нехристиянських релігій дала можливість християнам почати спілкування з представниками інших конфесій,

пошуку спільних основ для праці для блага народу Божого, розвивати спільні міжлюдські цінності, основані на релігійній вірі.

Відкритість церкви виразилась також у її внутрішньому житті. Собор зруйнував межу між духовенством і мирянами, підкреслюючи, що вся церква є народом Божим, в якому кожен має власну місію. Залучення мирян до літургійного, пастирського і місійного служіння дали можливість відчувати церкву як організм, для життєдіяльності якого необхідна активна позиція кожного з його членів.

Другий Ватиканський собор поклав початок новому періоду життя католицької церкви і всього християнства. Ідеї, висловлені на соборі і закладені в його документах, відкрили нові можливості, дали початок екуменічному діалогу, дієвому шляху до єдності та до досягнення повному переосмисленої місії церкви.

Список використаних джерел:

1. Декларація Другого Ватиканського Собору про відношення до нехристиянських релігій «*Nostra aetate*» // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 305–310.
2. Декрет Другого Ватиканського Собору про екуменізм «*Unitatis Redintegratio*» // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 187–210.
3. Декрет Другого Ватиканського Собору про служіння і життя пресвітерів «*Presbyterorum Ordinis*» // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 449–498.
4. Догматична Конституція Другого Ватиканського Собору про Боже Об'явлення «*Verbum Dei*» // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 311–332.
5. Догматична Конституція Другого Ватиканського Собору про Церкву «*Lumen Gentium*», 9 // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 75–170.
6. Кияк С. Другий Ватиканський Собор і релігійно-суспільні проблеми сучасності: Навчальний посібник / Святослав Кияк. – Жовкля : Міссіонер, 2011. – 304 с.
7. Конституція Другого Ватиканського Собору про Святу Літургію «*Sacrosanctum Concilium*» // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 9–60.
8. Пастирська Конституція Другого Ватиканського Собору про Церкву в сучасному світі «*Gaudium et Spes*», 21 // Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, Деркери, Декларації. – Львів : Свічадо, 1996. – С. 499–620.
9. Rahner K. *Inquiries* / Karl Rahner. – New York : Herder and Herder, 1964. – 462 p.